

УДК 338.45:621

К. В. Ковтуненкокандидат економічних наук, доцент кафедри обліку, аналізу та аудиту,
Одеський національний політехнічний університет, Україна
dmitrij-kovtunenکو@yandex.ua

ЗАКОНОМІРНОСТІ ТА ОСНОВНІ ДОМІНАНТИ РОЗВИТКУ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ СТРАТЕГІЧНИХ ЗМІН

Анотація. У статті розглянуто особливості функціонування підприємств машинобудування. Проаналізовано діяльність, виявлено закономірності та основні домінанти розвитку машинобудівних підприємств в умовах стратегічних змін.

Ключові слова: машинобудівне підприємство, інноваційна активність, конкурентоспроможність, індекси промислової продукції, механізми господарювання.

К. В. Ковтуненкокандидат економічних наук, доцент кафедри учета, анализа и аудита,
Одесский национальный политехнический университет, Украина

ЗАКОНОМЕРНОСТИ И ОСНОВНЫЕ ДОМИНАНТЫ РАЗВИТИЯ МАШИНОСТРОИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ

Аннотация. В статье рассмотрены особенности функционирования предприятий машиностроения. Проанализирована деятельность и выявлены закономерности и доминанты развития машиностроительных предприятий в условиях стратегических изменений.

Ключевые слова: машиностроительное предприятие, инновационная активность, конкурентоспособность, индексы промышленной продукции, механизмы хозяйствования.

Kseniya Kovtunenکو

Ph.D. in Economics, Associate Professor, Odessa National Polytechnic University, Ukraine

THE LAWS AND THE MAIN DOMINANTS OF MACHINE-BUILDING ENTERPRISES DEVELOPMENT IN CONDITIONS OF STRATEGIC CHANGES

Abstract. The author considers the features of engineering enterprises functioning. The activity of the machine-building enterprises is analyzed. Specification and dominants of machine-building enterprises development in the context of strategic changes are determined. The main laws that have a negative affect on the development of machine-building enterprises are: insufficient investment in machine building by domestic and foreign investors, lack of government support, poor infrastructure of the market, lack of ability to pay to manufacturers, lack of a clear innovative strategy and enterprise development strategy, the obsolescence of fixed assets, the number of workers reduction etc. The export orientation is the main dominant to develop the machine-building enterprises.

Key words: machine-building enterprise; innovative activities; competitiveness; indices of industrial products; mechanisms of management.

JEL Classification: L60, O10

Постановка проблеми. Після низки негативних явищ (тривала криза, реформування власності, структурні деформації) машинобудування України починає повільно адаптуватися до ринкових умов господарювання та опанувати нові ринки промислової продукції.

У ринковому середовищі економічні зміни відбуваються постійно, що змушує підприємства вживати відповідних адаптивних дій: по-перше, відповідати вимогам ринку (споживача), щоб конкурувати і підтримувати імідж, по-друге, вчасно реагувати на зміни або випереджати їх. Ринкову адаптацію та керувану випереджувальну еволюцію (що, по суті, є управлінням змінами) можна визначити як об'єктивну необхідність розвитку підприємства.

Нагальною потребою є підтримка високого науково-технічного рівня машинобудівних підприємств, чому власне мають сприяти стратегічні зміни. Такий висновок робить важливими дослідження основних закономірностей і домінант розвитку підприємств машинобудування в умовах стратегічних трансформацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність машинобудівних підприємств України оцінювали у своїх працях такі вітчизняні науковці, як: Ю. Іванов, П. Перерва, В. Дікань, А. Яковлев, О. Кузьмін, І. Швець, О. Маслак, С. Ілляшенко, О. Іванова, П. Орлов, Л. Ліпич, В. Момот, М. Кизим, Л. Є. Довгань, Й. М. Петрович та ін. Вивчення наукових робіт, зокрема [1; 2; 3; 4], дозволяє стверджува-

ти, що більшість учених, що займаються проблемами розвитку підприємств, здебільшого приділяють увагу факторам, які стимулюють або стримують розвиток, вибору і побудові оптимальних форм виробничо-господарської інтеграції інноваційно активних підприємств, способам акумулювання інноваційних ресурсів, пріоритетам реалізації інноваційних розробок. Однак досі не виявлено домінант та закономірності розвитку машинобудівних підприємств з урахуванням стратегічних змін, які відбулися в останні роки, що й зумовило актуальність нашого дослідження.

На основі вищевикладеного можна сформулювати **мету статті:** проаналізувати і визначити закономірності та домінант розвитку машинобудівних підприємств в умовах стратегічних змін.

Основні результати дослідження. Машинобудівні підприємства традиційно відіграють провідну роль в економіці України.

Для визначення тенденцій розвитку підприємств машинобудування ми здійснили оцінку їх діяльності у 2002–2011 рр., послідовно виділивши три етапи аналізу стану та основних тенденцій змін діяльності машинобудівної галузі: 2002–2006 рр.; 2007–2008 рр.; 2009–2011 рр. Аргументи на користь такого поділу: у 2002–2006 рр. спостерігалася тенденція сталого зростання економіки, і зокрема машинобудівної галузі; 2007–2008 рр. можна охарак-

теризувати як роки негативного впливу економічної кризи, спричиненої загальносвітовими тенденціями; 2009–2011 рр. – початок позитивних зрушень.

У 2002–2006 рр. інноваційна активність у галузі була недостатньою: коло інноваційно активних підприємств постійно звужувалося. Якщо порівнювати 2006-й із 2004 р., то їх кількість зменшилася на 19%. Загалом на фінансування інноваційної діяльності у 2006 р. спрямовано 2,137 млрд. грн., із яких 87% – із власних коштів підприємств, і лише 1,4% – із державного бюджету. Загальний обсяг інвестицій в основний капітал машинобудівної галузі у 2010 р. становив 10,842 млрд. грн., а у 2006 р. – 3 653 млн. грн., що майже в 3,5 рази більше, ніж у 2002 р. [5].

У 2007–2008 рр. унаслідок світової кризи збільшилася кількість фінансово неспроможних підприємств у цій галузі, що можна пояснити, по-перше, нестабільною ситуацією, що виникла в Україні, по-друге, рядом суб'єктивних чинників, серед яких – нестача фінансових ресурсів та відсутність навичок антикризового управління.

У 2009 р. обсяги реалізації продукції машинобудування зменшилися на 40% після зростання на 24% у 2008 році, при цьому спад виробництва склав майже 45%, тоді як в інших галузях він коливався від 6% до 26,7%.

Активізація виробничої діяльності, яка спостерігається в Україні починаючи з 2010 року, відбилася на позитивній динаміці фінансових результатів (табл.). Як видно із табл., найбільш успішною діяльністю машинобудівних підприємств була у 2007-му, 2010-му і 2011 рр.

Однак кількість збиткових підприємств за всі роки перевищувала 30%, основною причиною чого стало різке зниження обсягів виробництва і реалізації їх продукції. Цьому є об'єктивне пояснення – цільовими споживачами багатьох машинобудівних підприємств виступають виробничі підприємства, які змушені через кризу згорнути інвестиційні програми.

Загальною тенденцією є те, що за досить високих темпів зростання рівень рентабельності в галузі був і залишається недостатньо високим, що викликано не тільки об'єктивними причинами, а й нездатністю керівництва ефективно управляти доходами та витратами підприємств в умовах підвищеного ризику.

Через негативні наслідки кризи найбільше постраждала сфера транспорту і транспортного устаткування (падін-

ня на 64% відносно попереднього року). Досить вразливим виявився сегмент електричних, електронних та оптичних приладів (падіння продажів – 9,7%). Позитивом є зростання високотехнологічних секторів машинобудування, зокрема виробництва апаратури для радіо, телебачення і зв'язку – на 24,8%, електричних машин та устаткування – на 18,5%, контрольно-вимірювальних приладів – на 9,6% [7; 8]. Узагальнення результатів аналізу машинобудування за 2002–2011 рр. дало нам змогу визначити закономірності й доміканти розвитку машинобудівних підприємств України (рис.).

Активна інноваційна діяльність промислових підприємств сприяє реалізації науково-технологічного потенціалу промисловості. Але за період 2000–2011 рр. ситуація в інноваційній сфері кардинально не покращилася. Якщо у 2000 р. інноваційною діяльністю у промисловості займалося 1705 підприємств (18%), то у 2007-му – 1472 підприємства (14,2%), 2008-му – 1397 (13%), 2009-му – 1411 (12,8%), у 2010 р. – 1462, або 13,8% загальної кількості інноваційно активних підприємств [6; 7]. В Україні інноваційна активність промислових підприємств знаходиться на рівні, який не досягає навіть мінімального значення європейських країн, а відносно країн – лідерів інноваційного розвитку розрив становить близько 5 разів.

Прискоренню промислового виробництва в Україні у 2011 р. сприяли такі чинники [9]:

- збільшення експорту з України на 35%, що перевищило аналогічний показник 2010 р. на 4,5%. Зростання спостерігалось в металургії, хімічній промисловості, експортоорієнтованих сегментах машинобудування (енергетика, вагонобудування);

- розширення внутрішнього попиту на продукцію машинобудування, спрямованого на оновлення основних фондів, завдяки високій інвестиційній активності в секторах (добувна і харчова промисловість, виробництво електроенергії, газу та води, металургія і целюлозно-паперове виробництво, деревообробка). Машинобудування, своєю чергою, забезпечувало внутрішній попит на продукцію металургійної, деревообробної і хімічної галузей промисловості (виробництво гумових та пластмасових виробів). Пожвавлення будівництва відбувалося в результаті збільшення обсягів державних інвестицій в інфраструктурні проекти, що значно розширило попит на продукцію низькотехнологічних галузей промисловості (виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції (будматеріалів), деревообробка, металургія) і машинобудування;

- зростання виробництва сільськогосподарської продукції, яке підтримувало хімічну промисловість, сільськогосподарське машинобудування (розпушувачі, культиватори, борони), виробництво добрив;

- посилення економічної активності в будівництві, зростання обсягів виконаних будівельних робіт, що забезпечило позитивну динаміку в деревообробній промисловості, виробництві іншої неметалевої продукції, металургії;

- поліпшення фінансового стану вітчизняних підприємств-експортерів, що стимулювало попит на продукцію проміжних виробництв та технологічного обладнання інфраструктурних видів економічної діяльності (у січні-жовтні 2011 р. у добувній промисловості фінансовий результат збільшився вдвічі; негативний фінансовий результат у хімічній і нафтохімічній промисло-

Таблиця

Фінансові результати діяльності підприємств машинобудування до оподаткування, 2007-2011 рр. (млн. грн.)

Галузь	Фінансовий результат діяльності до оподаткування	Підприємства, які отримали прибутки		Підприємства, які зазнали збитків		Рівень рентабельності, %
		частка в загальній кількості, %	фінансовий результат	частка в загальній кількості, %	фінансовий результат	
2007						
Промисловість	43700,9	66,6	56956,9	33,4	13256,0	4,8
Машинобудування	5127,5	69,2	7137,4	30,8	2009,9	3,2
2008						
Промисловість	20243,2	61,1	70812,5	38,9	50569,3	4,9
Машинобудування	704,6	63,9	7412,0	36,1	6707,4	2,9
2009						
Промисловість	-4788,1	59,7	43697,3	40,3	48485,4	1,8
Машинобудування	1921,1	60,7	8360,5	39,3	6439,4	4,7
2010						
Промисловість	26845,9	59,2	67601,4	40,8	40755,5	3,6
Машинобудування	7176,0	62,4	10809,8	37,6	3633,8	6,6
2011						
Промисловість	43839,4	59,8	79658,7	40,1	35819,3	5,3
Машинобудування	9278,6	63,1	12174,9	35,2	2896,3	6,9

Джерело: Розроблено на основі [5]

вості в обсязі 1,4 млрд. грн. (2010 р.) змінився позитивним на рівні 0,5 млрд. грн.; у металургії негативний фінансовий результат скоротився від 3,5 млрд. грн. до 1,3 млрд. грн. у 2011 р.;

– зростання кредитних портфельів нефінансових корпорацій для цілей розширення поточної та інвестиційної діяльності, не пов'язаної із придбанням, будівництвом і реконструкцією нерухомості, на тлі збільшення доходів населення (за 9 місяців 2011 р. вони зросли на 15,2%, тоді як витрати на придбання товарів та послуг – на 22,4%) активізували споживчий попит і сприяли утриманню обсягів виробництва у харчовій промисловості майже на рівні 2010 р.;

– зниження схильності населення до заощаджень унаслідок повернення загальної стабільності та зниження кредитного навантаження у 2010 р., що збільшило витрати на поточне споживання. Заощадження населення в січні-вересні 2011 р. зменшилися відносно 2010 р. на 20,5% і склали 85,2 млрд. грн. Якщо у 2010 р. населення заощаджувало 13,6% отриманих доходів, то у 2011 р. – 9,4%. Основним чинником цього стало зменшення обсягів виплат за отриманими позиками (2,1 млрд. грн. у 2010 р. проти 22,5 млн. грн. у 2011 р.);

– відновлення позитивної динаміки споживчого кредитування. За січень-жовтень 2011 р. залишок кредитів, наданих домашнім господарствам, збільшився на 4,1 млрд. грн. Зросли обсяги коротко- (до 1 року) і середньострокового (1–5 років) напрямів кредитування, залишок коштів за якими збільшився відповідно на 8,6 млрд. грн. і 4,3 млрд. грн., тоді як залишок коштів за довгостроковими кредитами домашніх господарств зменшився на 8,7 млрд. грн.

Можна виділити такі основні чинники, що стримували ріст промислового виробництва в Україні [7; 8; 9]:

– зростання обсягів нагромадження нефінансових активів (на 6,3 млрд. грн. більше, ніж у попередньому році) і заощаджень в іноземній валюті (які зросли на 133% – до 80,1 млрд. грн.) за одночасного зниження обсягів приросту грошових вкладів та заощаджень у цінних паперах (на 42,0% – до 36,1 млрд. грн.);

– збільшення обсягів імпорту продукції харчової і целюлозно-паперової промисловості;

– ціновий тиск на виробників з боку постачальників сировини та напівфабрикатів унаслідок більш значного підвищення оптових цін у галузях, де виробляється проміжна продукція, порівняно із виробництвом кінцевої продукції: у 2011 р. ціни в добувній промисловості зросли на 33,4%, виробництві коксу – на 20,5%. Це зумовило підвищення вартості складових у собівартості продукції в низько- і середньотехнологічних галузях переробної промисловості проміжного споживання: подорожчання металургійної продукції склало 19,1%, продукції хімічного виробництва – 24,7%, іншої неметалевої мінеральної продукції – 13,0%. Витрати підприємств машинобудування зросли, хоч підвищення цін було найнижчим серед усіх галузей промисловості – 10,7%.

Рис. Законімірності і домінанти розвитку машинобудівних підприємств України

Джерело: Складено автором на основі [4; 7; 9]

Слід відзначити, що ситуація в українському машинобудуванні докорінно відрізняється від тенденцій розвитку машинобудування в розвинутих країнах. Тому Україна не в змозі повною мірою використати досвід світових лідерів. Водночас, досвід країн Південно-Східної Азії та нових промислових країн загалом може бути прикладом для розвитку українського машинобудування. У цих країнах для створення конкурентоспроможних машинобудівних підприємств задіяно такі переваги, як експортна орієнтація (понад 70%); розмір підприємств-виробників (дрібні й середні); географічна концентрація; належність підприємств до промислових центрів і вузлів; тісний зв'язок з іншими галузями промисловості; гнучкість у роботі на замовлення; активне впровадження інновацій.

Аналогічний шлях розвитку обрали й інші країни, що розвиваються, зокрема Китай, Філіппіни, Малайзія, Індонезія. Однак використання цього досвіду в Україні ускладнюється через відсутність надлишкової пропозиції дешевої робочої сили.

Розвиток машинобудування потребує з боку держави вжиття конкретних заходів, а не тільки написання державних програм підтримки цієї галузі, до того ж без чіткого визначення джерел їх фінансування. Попри те, що за часів незалежності України було написано дев'ять державних програм розвитку вітчизняного машинобудування, жодна із них реально не спроможна допомогти машинобудівникам через брак чітко визначених джерел фінансування галузі [9].

Отже, підбиваючи підсумки аналізу стану та основних тенденцій розвитку машинобудування протягом 2002–2011 рр., можна виділити проблеми галузі, що потребують негайного розв'язання:

- недостатня розвиненість інфраструктури внутрішнього ринку (відсутність її ефективних економічних механізмів);

- низький рівень платоспроможності товаровиробників, що погіршує фінансово-економічний стан підприємств галузі;

- знос основних засобів базових машинобудівних підприємств, що негативно впливає на конкурентоспроможність, якість та собівартість продукції;

- нестача обігових коштів, недосконалість механізму різнострокового кредитування виробників і споживачів;

- незначний внутрішній попит на продукцію вітчизняних виробників;

- відсутність реальних джерел фінансування, що унеможливує реконструкцію й технічне переоснащення підприємств галузі, забезпечення високої якості, освоєння виробництва нової конкурентоспроможної техніки;

- брак ефективних фінансових механізмів та інструментів підтримки інновацій, здатних активно стимулювати науково-дослідні й дослідно-конструкторські роботи. Як наслідок, рівень інноваційної активності українського машинобудування залишається низьким;

- залежність вітчизняних підприємств від імпорту вузлів, комплектуючих, певної номенклатури деталей;

- значний відтік за кордон висококваліфікованого персоналу інженерних та робітничих спеціальностей;

- частковий державний контроль господарської діяльності монополістів і посередників, що стимулює значне зростання вартості матеріалів, енерго- та інших унікальних ресурсів і комплектуючих виробів.

Отже, для виходу із кризи, подолання нестабільності у вітчизняному машинобудуванні та для розвитку і забезпечення конкурентоспроможності його підприємств потрібні ефективні механізми господарювання – макро- та мікро- економічні. Перші мають реалізуватися на рівні держави, другі – на рівні підприємства.

До основних макроекономічних механізмів можна віднести механізми державного та ринкового регулювання. Ефективними державними механізмами господарювання є адміністративно-правові, бюджетно-податкові, грошово-кредитні. Крім макроекономічних механізмів, важливу роль відіграють мікроекономічні (внутрішньогосподарські) механізми, зокрема: забезпечувальні; фінансові; кадрової мотивації та розвитку; контролю; збуту; внутрішньогосподарського виробничого процесу. Механізми необхідно не тільки впроваджувати, а й визначити оптимальний потенціал їх функціонування з урахуванням дії зовнішніх і внутрішніх чинників.

Висновки. У статті визначено основні закономірності та доміанти розвитку машинобудівних підприємств. За результатами проведеного аналізу встановлено, що основними закономірностями, що негативно впливають на розвиток машинобудівних підприємств, є: замалий обсяг інвестицій у галузь машинобудування з боку іноземних і вітчизняних інвесторів, відсутність державної підтримки, нерозвиненість інфраструктури ринку, недостатній рівень платоспроможності товаровиробників, відсутність чіткої інноваційної стратегії та стратегії розвитку підприємств, застарілість основних засобів, скорочення кількості працівників тощо.

Домінантами розвитку машинобудування є те, що, демонструючи відносне зростання, воно зберігає експортну орієнтацію визначальним чинником розвитку. Водночас, його частка у структурі промисловості у 2–3 рази нижча за рівень, який мають розвинуті країни, що не дозволяє вітчизняному машинобудуванню стати лідером інно-

ваційно-інвестиційного розвитку економіки.

Окремого дослідження потребує тематика, пов'язана з впровадженням ефективних механізмів господарювання як на макрорівні (державна фінансова підтримка галузі, складання конкретних програм, розробка відповідних інноваційних стратегій та стратегії розвитку), так і на мікрорівні з метою забезпечення високої конкурентоспроможності продукції машинобудування на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Література

1. Довгань Л. Є. Сучасні аспекти сталого розвитку машинобудівних підприємств / Л. Є. Довгань, Н. О. Сімченко // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. – Х. : ХАІ, 2008. – № 3 (3). – С. 71–83.
2. Кузь Т. Стратегічний розвиток машинобудування в Україні / Т. Кузь // Галицький економічний вісник. – 2011. – № 1(30). – С. 35–43.
3. Кузьмін О. Є. Стратегія інноваційної діяльності машинобудівних підприємств: особливості формування, реалізації та оцінювання: монографія / О. Є. Кузьмін, С. В. Князь, Н. О. Шпак. – Львів : Укрпол, 2009 р. – 198 с.
4. Петрович Й. М. Основні аспекти адаптації машинобудівних підприємств до змін зовнішнього середовища в умовах ринкових трансформацій / Й. М. Петрович // Вісн. нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2009. – № 649: Логістика. – С. 228–234.
5. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
6. Післякризовий розвиток економіки України: засади стратегії модернізації / [Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська, Я. В. Бережний та ін.]. – К. : НІСД, 2012. – 144 с.
7. Пугачова М. В. Статистичний моніторинг функціонування груп підприємств / М. В. Пугачова, Л. О. Яценко // Моделювання та інформаційні системи в економіці : науковий збірник. – К. : КНЕУ, 2011. – № 84. – С. 180–193.
8. Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики : збірник наукових праць [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Eupmbg/index.html
9. Саркин А. В. Стратегическое управление инновационно ориентированным машиностроительным комплексом с учетом неопределенности внешней среды / А. Саркин, Н. Багаудинова, Б. Аверьянов. – М. : Экономика, 2011. – 254 с.

Стаття надійшла до редакції 18.04.2013

References

1. Dougan, L., & Simchenko, N. (2008). Modern aspects of sustainable development of machine-building enterprises. *Economics and management of machine-building enterprises: problems of theory and practice*, 3(3), 71-83 (in Ukr).
2. Kuz, T. (2011). Strategic development of mechanical engineering in Ukraine. *Galician Economic Herald Journal*, 1(30), 35-43 (in Ukr).
3. Kuz'min, O., Malinowski, Y., Knyaz, S. et al. (2009). *The strategy of machine-building enterprises innovation activities: characteristics of the formation, implementation, and evaluation*. Lviv: Ukrpol Publishing House (in Ukr).
4. Petrovych, I. (2009). Basic aspects of the machine-building enterprises adaptation to environmental changes under market relations. *Herald of National University «Lviv Polytechnic»*, 649, 228-234 (in Ukr).
5. *The State Statistics Service of Ukraine*. Retrieved April 2, 2012, from <http://www.ukrstat.gov.ua> (in Ukr).
6. Zhallio, Ya., Pokryshka, D., Belinska, Ya. et al. (2011). *The post-crisis development of Ukraine's economics: the basics of modernization strategy*. Kyiv: NISD (in Ukr).
7. Pugacheva, M., & Yaschenko, L. (2011). Statistical monitoring of groups of enterprises functioning. *Modeling and Information Systems in Economics*, 84, 180-193 (in Ukr).
8. Economics and management of machine-building enterprises industry: problems of theory and practice. *Collection of scientific works*. Retrieved April 2, 2011, from http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Eupmbg/index.html (in Ukr).
9. Sarkhin, A., Bagautdinova, N., & Averyanov, B. (2011). *Strategic management of innovation-oriented machine-building complex under uncertainty of external environment*. Moscow: Economics (in Rus.).

Received 18.04.2013

Шановні колеги!

Повідомляємо Вам, що передплатити науковий журнал «Економічний часопис-XXI» на 2013 рік через редакцію можна з будь-якого місяця року.